

միայն հայրենիքը դարձել է այդ քաղաքական տղայի ազգայնական որոշիչ յատկանիշը—այստեղ ոչ տիրապետող եկեղեցի կայ և ոչ էլ լեզու: Ամերիկայի քաղաքացի անունն արտասույտում է ամեն բան միտքեղանալի ընտելի համար—այդ տղան երջանիկ է այդ դիրքով: Այնտեղ ամեն մարդ ազատ է ինչ կրօն կամենայ դառնելու և քարոզելու, այդ չէ խանգարում ամերիկացուց ազգայնական կապն, որ հայրենիքն է միայն: Բայց դրանից չէ կարելի հետևել, որ նայն երևոյթը կարող է տեղի ունենալ ամեն ազգերի մէջ և սրանց ևս երջանկացնել: Այդ դիրքին դեռ ևս հասած չեն մինչև անգամ և Եւրոպայի լուսաւորեալ ազգերը: Իսկ կան աշխարհում և՛ ազգեր, որոնց ազգայնական զգացումներն և համար եկեղեցին գլխավոր նշանակն է, սոցա մէջ եկեղեցուն հիմքը փորելը կը նշանակէ ազգութիւնը թաղելը շանալ: Այսպիսի ազգերին է և՛ հայ ազգը: Այսպիսի դէպքերի մասին էր, որ վերն ասացինք, թէ ամեն հասարակական և քաղաքական երևոյթի օգտակարութիւնն ու վնասակարութիւնը պէտք է կշռել համեմատելով աղբի պիտոյքների և

կեանքի հետ: «Մեզուն» մինչև ցայժմ ըստկարողութեան, չեղած չէ այս ընթացքից, ուստի և այսուհետեւ էլ, երբ նորա ստարգիտը ըստմանում է, չեղելու չէ, ուստի և ուսելի ուսումնասիրելով ազգային կեանքն և սորա վերայ պատուաստել ջանալով այն, որ օգտուէտ է և կըտրելով նորա մարմնից այն, որ տխու է և վնասակար: Այս եղել է և պիտի լինի «Մեզուն» նախառնակն ապագայումն էլ: Նա մեծամտութեամբ անձնատապաւն չէ, այլ վստահանում է յոյս գնելու և՛ իւր բարեկամների ու ամեն բարեմիտ հայի օգնութեան վերայ, որ ամենայն սիրով կ'ընդունէ, յօգուտ ազգի լրութեան: Գործերը միասին, առաջ երթանք միասին, փոխադարձ օգնութեամբ:

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

ԳԵՆԵՐԱԼ ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍՏԱՆ.

Ամսոյ 8-ին վաճառեցաւ թիֆլիզում գնեցաւ Արշակ Յարութիւնեան Տեր-Ղուկասեանցը, որ հայ գնեստրական հանձարի վայելուն աստղերից մէկն էր: Հանգուցեալ Տեր-Յարութիւն քահանայի որդին էր. ծնաւ 1819 թուականին: Իւր ուսումն ու կրթութիւնը ստացաւ ինժեներները դպրոցում և իւր յաջողութեամբ ու յաւատարմութեամբ ուսումն աւարտեալ անցաւ արտաքին ծառայութեան և նոյն իսկ քահանայի բաղնիքում ծառայութեան յարգել է խնդիրն իւր ծննդավայրէջ քաղաքը: Պակաս յաղթութիւն դիմաւ այս դոքոր, միթէ չէս յիշում այն ճանձին, որ սպլի վերայ նստած արտիկ վերադառնաւ էր և պարծնում, թէ ինքն էլ գետնը վառելիս է եղել—ժողովուրդը խնդում է, իշխանութիւնը նկատ է ի յաղգանս նոյս և Վշակը յաղթում է թէ՛ նախ խորհրդից կարող է նման լինել Արշակեանցը: Մակեդոնացուն ձգտումներով—բաց նորա արած յաղթութիւնները յիշեցնում են միայն Գան Բիւզանի դործերը:

Երկուրդ աւելի մեծ յաղթութիւնը մեր ազգայնական հայերի համակրութեան է գէպի Վշակին, որ այս աղբի մեծ թընով ստորագրել են Վշակին: Զարմանալի պիտի լինէր, եթէ չտարադրվէին, որովհետեւ լոյս չէին տեսնում, որ ի նորա նույն անցաւ սորա Վշակը հայ լուսաւորչականութեան վերայ չեղանք և՛ միւր լուսնի և հաւանութիւն է ամեն բան տեսնող: Ես կարծում եմ, որ Վշակի խնդիրը կը և հաւանութիւն, որ այդ լուսնի

տեսնող սպլի տալիս և մասն գնեստրական ծառայութեան մէջ: Այս ստորագրում նա աւելի ցոյց տուց իւր հանձարը պատեւարակութեամբ: Վաղեման մէջ 1853—55 թուականներն և մահուանը 1857-ին Բուրժուայի առման ժամանակ: 1859 թուականին Գուրբի պաշարման և առման ժամանակ նա զնդարեալ էր և Արշակեանցին զնդի գլուխ, որ և Շապիկ վերջին ստատուսաբանի առման միջոցին մեծ գործ տեսաւ:

1865-ին ստացաւ հանգուցեալ գնեստրական տալիս և վերջին ուսումնական պատեւարակի ժամանակ իբրեւ Երեւանի զօրավարի զօրավար կատարեալէս ցոյց տուց իւր հանձարը թէ Զիվկի պատեւարակից յետ արած նահանջով, որ և՛ եւրոպական երեւելի ուղեգրեալ ներքին զարմանք պատճառեց, թէ Բաղդադը պաշարուից աղտակով: Այսքանը բաւական համարելով հայ երեւելի զօրավարի կենսագրութիւնից, որովհետեւ կան հանգամանքներ, որոնց նկարագրութիւնն ապագայի դործ է, գաւառում ենք դէպի հանգուցեալ թաղան հանգուց:

Ուրբաթ, 9-ին ամսոյ, 4 ժամին կեսօրից յետ հանգուցեալ զին հանգիւսաւոր կերպով լոնդոն հիւրանոցից, ուր հանգուցեալ ժամակաւորապէս բնակում էր, տարան ներկայութեամբ խուռն բազմութեան վաճառի մայր եկեղեցին: Կերակի, 11-ին ամսոյ թիֆլիզի ամեն կողմերից մեծ բազմութեան ժողովրդեան ամեն զատակարարերից, որք և կանայք զինում էին դէպի վաճառ, որք թէ բազմութեան շուքի հրապարակ և թէ շրջապայ աների պատշաճմանն ու տառնիքները լցվեցան բազմութեամբ: 10 ժամին սկսաւ պատարագն, որք ներկայ էին կովկասեան բանակի թիֆլիզում գտնվող գրեթէ բոլոր գեներալներն, որոնց մէջ էին և՛ իշխան Գ. Որբեկանին ու Լ. Մելիքովը: Ժամը 12½-ին և Նորին

Բարձրութիւն կովկասեան զորավարայն իւր որդու հետ պատուեցին հանգուցեալ յիշատակ: Ներկայ էին և՛ զատակարար երգարանն ու այլ զքրիստոնէայ և մահմադական դատանիներ հայերի հայերի ներկայութեան ծառայողներ: Պատարակ Սարգիս Վրդոյր կովկասեան Ազատիկները խօսեց ազգու գամբանակներ, որով ցոյց տալով հանգուցեալ արժանաւորութիւնը և նկարագրելով կորուստի մեծութիւնը, մաղթեց առատութիւն այն աղբիներին, որ առեւ է Շոթիկ նիկիանցներ, Լազարեանցներ և Տեր-Ղուկասեանցներ, որպէս զն նա տայ սրանց արժանաւոր յաջորդներ ի փառս և ի սարճանա ազգի: Բոլոր ներկայ եղողներին աչքում երեւցաւ ակամայ արտասուք: Սրբապետ յետ հանգուցեալ Ծարտարախոս Ամիր-սիս փարտապետ (Ուրբեկեանց) որ յանուն ճանապարհի 3 միլիոն հայերի յանեց աղղու կերպով յաւակցութիւն այդ մեծ կորուստի համար, Արանից յետ հանգուցեալ զազաղը դուրս բերին եկեղեցուց և հանգիւսաւոր կերպով տարան դէպի գրեթէման: Կազաղակներէ զհանգուցեալ ընկեր գեներալներէն էին: Կազաղը զարգարած էր մի ընտիր պատկով, որ նուէր էր նորան ընկերակից գեներալներէց: Կազաղը առաջէկց տանում էին երկու այլ ծոխ պատկեր նուէր մէկը քաղաքային վարչութեանց և միւսը Աշխարհեալ վարչականաց մասնաժողովից: Զուգարկաւորութիւնը շարունակվեցաւ և հանգուցեալ զին Ներսիսեան զաւրոյցի, որք սան եղած էր և հանգուցեալը, երկուցիկ խումբի տխուր կերպով և զինուորական երաժշտութեամբ տարան մինչև գրեթէման, ուր կատարվեցաւ եկեղեցական ծիսակատարութեան վերջին մասը: Թրեմանովներին ու հրապարակներին որոտումը յատենց բոլոր քաղաքին, որ

գրեթէման իջլըին մարմինը գեներալ Տեր-Ղուկասեանցին, որ տարապի ի լինումեաց, պաշտպան էր բարեկամաց և իւր հանձարով զարմանք աշխարհի համար: Բոլոր ներկայ գտնվողներին տիրում էր տխուր զգացմանը, որովհետեւ հանգուցեալն իբրեւ մեծ, իբրեւ բնիկ, և իբրեւ հասակական մարդ զրուած էր ամենքի համակրութիւնն ու սերը:

Ամբողջեցին ի հոգ նշխարքով, ու զայ գիւղացին, բայց քո յիշատակը անահ Կիսայ միշտ մարդկութեան պատմութեան էջերում:

ԹՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՈՒՍՈՒՅՁԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.

IV.

Անցեալ գեներալներին 29-ին Վրաստանի և խմբի թեմական վերադառնալու մեծ պարտաւորականացի մասնաւոր հրաւիրեալ և յոտակապէս բարձր-արժանաւորաւ հայր Ստեփանոս Տեր-Ստեփանեանցին ուսուցարկութեամբ ու զայինեան զպրոցում ժողովուցան զանազան փոքր մասնաժողովների կողմից ընդամենը 7 հոգի՝ ապագայ ընդհանուր ուսուցչական ժողով մասին մի անգամ էլ միասին խօսելու:

Ինչպէս պարտաւորաբանցը հաղորդեց տախտիկ մի դրական պատմական չէ ստացել միւս թեմերից թէ՛ ժողովուրդ և թէ՛ նիւթական պէտքերի վերաբերութեամբ իրանց յոժարութիւնը յայտնելու մասին: Պարտը յայտնեց նոյնպէս, որ մասնաժողովների անգամները ոմանք հրաժարուել են մասնակցելուց, և թէ վերջապէս անտեսական յանձնաժողով էլ այնպէս անտարբեր է նայում դործին, որ մինչ անգամ աւելորդ է յոյս դնել նորա վերայ: Ժողովը յանձնաւոր էր իմանալ արդեօք մասնաժողովների անգամները միտք ունին դործելու, որ շարունակեն ըսկրածը, թէ՛ չեն յանձնաւոր և բոլորովին ձեռք վերցնեն: Թէպէտ մի քանի տխուր հանգամանքներ առաւ

Անցեալ 1880 թուականը չէր, որ այնքան չարագործութեանց ապարդի չինեց Բուստաման և դարմանի ընկերութեանց բաւան գործերի ճանդէս բացեց, նա չէր, որ շատ հայ գնեստրական եղաւ մահաբեր և ամբողջ հայ ազգին դուժաբեր: Ինչպէս ևս նրան յաղթանակներ կորուստ և նորա ոսկերաց անշարժութիւնը չցանկաւ ու կուշտ հազոց չտեսնէ և նոյնպէս չտեսնէ:

Ես կարծում եմ, թէ անցեալ տարուց հետ և նորա օյնրապարկութիւններն ու խորհրդայնութիւններն էլ կ'ընթացին և հայ մասնաւոր շատ լուսաւորութիւնից կազմով, բայց դժբաղդաբար Վշակին առաջին համարը հինը նորոյց և էլ անցեալի շարունակութեան առաւր բընեց: Այդ համարում Արշակի բնաւ էլ չէ հանգել եղաւ և շատ ու շատ Գ. Արծրեանն զովից ու նորա յաղթութիւնները թուեց, բայց բանից դուրս է գալիս, որ Արշակին ինքը խորհրդին է: Անձնագրութիւնը օյնրապարկութեան չէ, շատ լուսաւորութիւն չէ:

Ես գիտան, ընկերացող, որոնք են այդ յաղթութիւնը. նախ որ հայր Զոհանն է, որ Վարդանի համար ժողովրդականը ինչպէս են գրել վեհապետ. Կաթողիկոս

տարագրութիւնը ոչինչ նշանակութիւն չունին, որովհետեւ եթէ քաղաքական ընկերութիւնը միայն ուղին տալը Վրաստանի կարող են պահպանել առանց և մի տարագրութիւն: Այդ ընկերութիւնը չէր, որ Կ. Պոլսի իրանց հայերէն օրգանն ունին—Յայտ, որ անդրկենտրոն զալիս է Կովկաս և յետ դարձնաւ լուսնի, որ և պ. Ամիրխանեանցը կամեցել է հրատարակել թիֆլիզում մի պարբերական թերթ «Նստանք» անունով: Երբ քաղաքային իշխանութիւնը չէ տալիս Վրդի զօրաւոր կլինի այդ հարուստ և մարդաբա ընկերութեանց «Վշակն» իրանց ծախքով հրատարակել, եթէ նա յանձն առնուր բողոքական օրգան դառնալու, թէ և ոչ անուամբ, բայց de facto—իրողապէս: Այլ թէ այդպիսի իրողութիւն, եթէ նա միայն տեղի ունենայ, յաղթութիւն կլինի թէ խաղաղակալութիւն, այդ թողնում եմ իրան պ. Ա. Կաթողիկոս ասելու:

Ես այսքանը գիտեմ, որ երբեք շատ մեծ մարդիկ էլ մեծ պատերազմներ են խաղաղապարկել: Հենց ամենից մինչև ծաղրալիս մի քայլ է, խօսքը մի մեծ մարդու ասած է և նորա վիճակի նկարագրին է Պ. Գ. Արծրեանին չկարծէ թէ ինքն էլ իւր խաղաղ

ուսի մեծամտութեամբ մի Նապոլէոն է, կատակ եմ ասում, նաղը զրամի տեղ չընդունէ, որովհետեւ նորա ու մեծ Նապոլէոնի մէջ երկինք ու գետն է: Վրաստանի առաջին համարն անպատուութիւն է տարուց, որովհետեւ ամբողջապէս արտահնչում է փոքրգութիւն և նախանձ դէպի Վրաստան ամենուրեք լինելու: Իսկ թէ հայ ազգին այդպիսի դէպքն այսինքնը և Վշակին օտարի օրգան դառնալն օգուտ կրեմ, թէ միտք—զորա համար առաջ կրեմ աշտակ Վրդի խնդիրը լրջաբարութեան Պարտաւորանից ստացած մի նախնի հետեւալ կարգը:

Վրի նոր խաղաղապարկութիւն ևս բողոքականների կողմից: Մեղ գրում են Համադանից, հայ բողոքականները գրաւելով հայոց եկեղեցին, որովհետեւ հարուստ են և զօրեղ, իրանց քաղաքի զորամասը՝ ժողովարան են դարձրել այն մէջ իրանց նստարանները դարձրել:

Վրի օր հայերը (լուսաւորչականք) ուղում են պատարագ մատուցանել ժամերգութեան ժամանակ բողոքականները եկեղեցու դռներն ու պատահանները շարդելով դուռն են, պղծուեցաւ մեր ժողովարանը, դուրս կորէր, եկեղեցին մերն է (որ տեղից) և նոյն բազմին ներս է մտնում եկեղեցին Կաթողիկոս (նոր

յա քաղաքից) և բարձրանալով ու սեղանը յանդիմարաւ մի աթոռ վեր առնելով և ետք պատարագ չինանելով ուղում է ժամերգութիւնը խաղաղութեան հաղաւորութեան ևս ազգելով թէ բոլորն հեռացնելու: Ահա այսպիսի են խորհի և համադանքի ազատութեան անուսնով մեր տուն մանկ զանապաղներն և առնաւորների ներդաշնակեան և սիրալից հային մեղ խեղճ հայերէս հասկացնելու: Իրաւունքը պահանջողները: Սոցա համար է Վշակին ազատամտութիւնը—և նորա յիշած յաղթութիւնը, թիւ վայելի այդպիսիպ զաւստանութիւն և նոյնա սուսած օգնութիւնը:

Երկուրդ տարու, հերթ է, այսուհետ ինձ էլ աւելի ապարդի կայ յաճախ երեւալու և Արշակի բնաւ հետ մասնաւոր անկու, մեր ունեւորներին և ընկերացողներին էլ միթիւրալու և զուարճացնելու, որովհետեւ գիտեմ, նորա միշտ պատարագ են մեղ բնուս:

Գ. Ղ. Յ. Ի.

